

3. Слабошпицький М. «...Дай мені стати великим поетом». Юрій Дараган / М. Слабошпицький // 25 поетів української діаспори / Михайло Слабошпицький. – К. : Ярослав Вал, 2006. – С. 49–58.
4. Поети Празької школи : Срібні сурми : антологія / [упор., передм. та літ. силвети М. Ільницького]. – К. : Смолоскип, 2009. – 916 с.
5. Салига Т. Йому не спорядили вояцької тризни / Т. Салига // Високе світло : літ.-крит. студії / Тарас Салига. – Львів : Каменяр, Мюнхен : УВУ, 1994. – С. 76–90.
6. Неврлий М. Празька поетична школа / Микола Неврлий // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – Том ССХХІХ. Праці Філологічної секції. – Львів, 1995. – С. 129–140. – Режим доступу: <http://www.anthropos.org.ua/dspace/handle/123456789/867>. – Назва з екрана.
7. Літературознавчий словник-довідник / [за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка]. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 752 с. – (Nota bene).
8. Клочек Г. Тонкий свист летючої стріли (Юрій Дараган і його поетична збірка «Сагайдак») / Г. Клочек // Вежа : літ. часопис. – 1996. – № 3 (квітень–червень). – С. 43–58.
9. Левицький В. Символічні значення українських голосних і приголосних / В. Левицький // Мовознавство. – 1973. – № 2. – С. 36–49.
10. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня ; [подгот. текста Ю. С. Рассказова и О. А. Сычѳва ; ком. Ю. С. Рассказова]. – М. : Лабиринт, 1999. – 300 с.

K. Melnyk

**THE PHONETIC AND LEXICAL LEVELS' INTERACNION
AS THE BASIS FOR THE TEXT'S FORMAL AND SEMANTIC UNITY
(based on the analysis of Jurij Daraghan's verse
«Shamotinnja shamshave, shypshyna...»)**

The paper is focused on the particularity of one of the Jurij Daraghan's verse's lingual composition. The linguistic analysis of this text proves that the phonetic and lexical language levels' interacnion in the text provides its formal and semantic unity. Besides, the direct connection of the process of poetical images' creation and implementation with the O. O. Potebnja's linguistic conception is found out.

Keywords: Prague poetical school, text's linguistic analysis, formal and semantic unity, language's levels' interaction, O. O. Potebnja's linguistic conception.

УДК 81'367.335

Ожоган В. М.

**СТРУКТУРА І СЕМАНТИКА
СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ АВДЕРБІАЛЬНОГО ТИПУ
З ПРОНОМІНАТИВНИМИ КОМПОНЕНТАМИ МІСЦЯ**

У статті проаналізовано формально-граматичну й семантико-синтаксичну структуру складнопідрядних авдербіальних речень, встановлено засоби зв'язку між головною і залежною предикативними частинами, з'ясовано семантичні відношення в запропонованих конструкціях.

Ключові слова: складнопідрядне речення нерозчленованої і розчленованої структур, релят, корелят.

Займенникові слова, як відомо, виступають важливим засобом вираження семантико-синтаксичних відношень у структурі складного речення, формально-синтаксична будова якого формується відповідними синтаксичними зв'язками, корельованими з синтаксичними зв'язками між членами простого речення, і виокремлюва-

ними на його основі компонентами, напр.: *Хто* росяного ранку знайде незаплакану квітку, *той* буде дуже щасливий (Василь Симоненко); *Нещасні, прокляті батько й мати, що* сплоджують перевертнів. *Щасливий, непереможний народ, що* породжує своїх захисників і оборонців (Борис Харчук); *А я стою у білому плаці під*

чорним деревом, **на котрім** птиці сниться весна (Ірина Жиленко); *Самотній Бульба, як корабель у морі, мчить степом, де так недавно тішили йому серце його синочки, і небо, і безмежна просторинь* (Олександр Довженко); *Де йшла Вона, там сходили троянди, Куди дивилася – зірки* (Олександр Олесь); *Буває така година, Коли повертає глузд Моєму життю єдина Усмішка милих уст* (Дмитро Павличко); *Спинюся я і довго буду слухать, як бродить серпень по землі моїй* (Ліна Костенко) та ін. Зазвичай це прономінативні субстантиви **хто, що**, ад'єктиви **який, чий, котрий**, прислівники **де, куди, звідки (звідкіль, звідкіля), коли, відколи, доки, поки, як**, що позначають залежність підрядної частини від опорного слова головної (складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним – власне-прислівним чи прислівно-кореляційним – типом синтаксичного зв'язку) або рідше – від усієї головної частини (складнопідрядні розчленованої структури з детермінантним – власне-детермінантним чи детермінантно-кореляційним – типом синтаксичного зв'язку).

Об'єктом розгляду в статті є складнопідрядні речення, що містять у своїй структурі займенникові компоненти адвербіального типу. **Метою** дослідження є аналіз семантико-синтаксичних відношень між складниками конструкцій розчленованої і нерозчленованої структур та з'ясування ролі займенникових компонентів як конститuentів складнопідрядних речень. Реалізація цієї мети передбачає розв'язати такі **завдання**: 1) виокремити складні конструкції із сполучними словами-прислівникового локативного різновиду з-поміж складнопідрядних речень інших типів; 2) з'ясувати особливості функціонування складнопідрядних речень адвербіального типу нерозчленованої й розчленованої структури; 3) установити внутрішню семантичну градацію складнопідрядних речень із залежними локативними частинами.

Специфічну групу складного речення становлять конструкції, у яких підрядна предикативна частина поєднується із співвідносними опорними словами-релятами прономінативного типу в головній частині (складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку). Співвідносні елементи (реляти) головної частини розподіляють на *власне-дейктичні*: **той, та, те, такий, така, таке, тут, там, туди, звідти, стільки, так, тоді, доти** і *невласне-дейктичні* (у цій функції використовують прономінативні компоненти інших семантичних розрядів, які в контексті набувають вторинної вказівної ознаки): 1) займенникові кількісні слова з узагальнювальною семантикою – **усе, усякий (усяк), усі, кожний (кожен), інший**. І. Р. Вихованець

прономінативний компонент **усі (всі)** кваліфікує як власне-узагальнювальний, а **кожний (кожен), усякий (усяк)** зараховує до узагальнено-дистрибутивних, оскільки вони, вирізняючи окрему особу із сукупності подібних, у такий спосіб «поширюють узагальнення на всю множинність осіб» [1, 201]; 2) заперечні (заперечно-узагальнювальні) – **ніхто, ніщо, ніде**; 3) неозначені – **де-то, де-що, хтось, щось, де-сь**; 4) іноді вживаються як співвідносні такі займенникові прислівники: **сюди, скрізь, всюди, звідси, звідусіль, відтіля, завжди**, напр.: *Бо не мине тому без кари, хто, в серці стамувавши гнів, візьме нас на печалі мари віддати землі на перегній* (Ігор Калинець); *Там, де пуста замість серця, Порятунку вже не буде!..* (Микола Вороний); *Душе моя! Тікай на корабель, Пливи туди, де серед білих скель Струнка, мов промінь, чиста Навсіка* (Микола Зеров); *І скільки мов існує у світі людських, стільки існує їх і в рослин* (Валерій Шевчук); *Слова знайдуться на мою печаль так, як знайшлися на веселу пісню* (Дмитро Павличко); *Почувала жагу зустріти когось, хто на дівочий твій поклик відповів би співом серця, пристрастю на пристрасть, хто відкрив би поезію зоряних ночей степових, з ким зазнала б щасливого шаленства близькості...* (Олесь Гончар); *Завжди, коли пригадую цього вірша, коли душа прагне його вишептати, чую, як де-сь поруч, зовсім близько вистукує кулет [..] вистукує і всі його кулі ціляться у мене; а за кулями, які мене розстрілюють, чую глузливий регіт того «третього»* (Роман Федорів) тощо.

Як непродуктивні в ролі співвідносних слів функціонують особові прономінативні субстантиви, що здебільшого виступають у формі непрямих відмінків однини і множини другої чи третьої особи, напр.: *Земний уклін вам, хто відстояв Свій вік, свій дім, свій чесний хліб...* (Іван Драч); *Хто падає, за ним не тужать, бо срібло не для розтрати* (Богдан-Ігор Антонич) та ін.

Щодо предикативних частин – головної та підрядної – співвідносні слова функціонують як своєрідні морфеми: 1) об'єднують зміст підрядної і головної частини в одне ціле; 2) виступають показниками формальної і змістової незавершеності головної частини, її семантико-граматичної визначеності як компонента складнопідрядного речення [2, 337]. Залежна в таких конструкціях виступає як облігаторна й передбачувана – опорні реляти, підпорядковуючи її, семантично співвідносні з нею, унаслідок чого утворюються корелятивні пари – займенникові слова (реляти) + сполучні слова чи сполучники (кореляти)¹. За

¹ Доцільніше, на нашу думку, за синтаксичного аналізу використовувати термін корелятивні блоки, оскільки маємо не безпосереднє поєднання двох компонентів займенникового типу, а зв'язок із релятом через посередництво корелята всієї

специфікою поєднання релята й корелята в межах речення виокремлюють симетричні / асиметричні пари (блоки, структури).

Симетричні структури вирізняються поєднанням співвідносних слів і семантично однорідних з ними сполучних слів у підрядній предикативній частині: **той – хто, той – що, той – який, той – котрий, такий – який, так – як, там – де, туди – де, туди – куди, звідти – звідки, тоді – коли, доти – доки** і под.: **Ті, що знаходяться підкову, ніколи не думають про того, хто загубив її** (Василь Симоненко); **Думою туго розвіюю, щоб був я завжди такий, яким мене мати вродила і благословила в світи** (Василь Стус); **Про те, що діялось на Україні 1768 року, розказую так, як чув од старих людей** (Тарас Шевченко); **Здалека чути переплеск весла, Падуть листки пожовклі і червоні І тихо плінуть по холоднім лоні Туди, куди і молодість пішла** (Максим Рильський); **Поет переконаний: доти ти живеш, доки страждаєш** (Микола Жулинський) та ін.

Асиметричні структури формуються на основі: 1) поєднання семантично нівельованого компонента-релята **те** з майже всіма сполучними словами чи асемантичними сполучниками **що, щоб**; 2) поєднання співвідносних слів переважно атрибутивної семантики й асемантичних сполучників **що, щоб** та компаративних **мов, немов, наче, неначе, ніби**, напр.: **Я вірю в те, що вернеться весна** (Дмитро Павличко); **Я не на те ці квіти зривала, щоб вони зів'яли у моїй кімнаті без дотику сонця** (Валер'ян Підмогильний); **І небо реготало так, що аж видно було його червоні ясна** (Василь Симоненко); **Заснути так під подихом руки Твоєї похливи й легкої, Щоб у моєму сні, немов левкої, Світили думи і материки** (Дмитро Павличко); **Лукерка кинула на плечі хустку і деяку мить стояла, посіпаючи плечима, так, ніби по ній раптом вдарив струмінь холоду** (Григорій Тютюнник); **Тарас дивився на Остапа такий здивований, начебто це був і не Остап** (Олександр Довженко) тощо.

За характером семантико-синтаксичних відношень складнопідрядні займенниково-співвідносні речення розподіляють на такі групи: 1) субстанційні (із семантикою предметності): **Все, що було, згубилось уві сні, Лиш те, що буде, володіє мною** (Дмитро Павличко); 2) атрибутивні: **Я не з таких, які всліпу промишляють** (Михайло Стельмах); **І блиснуть презирством синісині Очі тої, що була моя** (Олег Ольжич); 3) авдербіальні: а) локативні – **Там, де мене чекають, Тримаять пучки коло вуст, Дотеп тримаять померлим І сльози тримаять сухими** (Іван Драч);

підрядної частини. Релят належить до структури головної частини, таким чином, наявний складний компонент взаємодії залежної і головної частин.

б) темпоральні – **Тоді зустрівся Іван очима з дружиною своєю і побачив в її очах дві прозорі й прегарні сльозини, від чого перестала вона виглядати так марно і знову стала такою ж, як була тоді, коли вибігала до нього в темні ночі чи коли зустрічалася з ним біля криниці** (Валерій Шевчук); в) кондиційні – **Коли в людини є народ, Тоді вона уже людина** (Ліна Костенко). За інверсованого порядку предикативних частин корелят може елімінуватися, напр.: **Хто без зорі йде в світ – вже без зорі назавжди** (Богдан-Ігор Антонич).

Підрядні предикативні частини у структурі конструкцій з прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку здебільшого виступають як постпозиційні щодо головної частини з дейктичним релятом, напр.: **А найкраще тому, кому доля багата не захоче нічого дати – ані честі, ні глузду, ні сорому – нічогосінько** (Василь Симоненко); **Вечірнє сонце, дякую за всіх, котрі нічим не осквернили душу** (Ліна Костенко) і под.

Інколи підрядні предикативні частини можуть розчленовувати головну частину, посідаючи інтерпозицію, проте і в цьому випадку вони слідуєть за співвідносним опорним компонентом, напр.: **Все, що було досі нерозгаданою перешкодою, тепер стало цілком ясне, майже розплановане** (Борис Антоненко-Давидович); **Існував звичай: кожний, хто переступав ворота цвинтаря, вдаряв два-три рази у дзвін** (Роман Федорів) тощо.

Як нерегулярні виступають складнопідрядні речення прислівно-кореляційного типу, в яких підрядні предикативні частини є препозиційними, напр.: **Що звалося «душа», «зоря» і «сад» – Все втиснуто в трикутники і ромби** (Юрій Клен); **Як дбаєш, так і маєш** (Нар. тв.); **А де нема любові і страждання, Там не живе, не б'ється і життя** (Олександр Олесь); **Коли крізь розпач випнуть надії І загудуть на вітрі степовім, Я тоді твоїм ім'ям радію І сумую іменем твоїм** (Василь Симоненко) й ін.

Серед складних конструкцій займенниково-співвідносного типу помітно вирізняються складнопідрядні речення із залежними авдербіальними локативними частинами, які співвідносяться в головній із дейктичними прислівниками місця **тут, там, туди, звідти, сюди, скрізь, всюди, звідси, звідусіль, відсіль, відтіля**; у підрядній частині їм відповідають прономінативні кореляти **де, куди, звідки (звідкіль, звідкіля)**, унаслідок чого утворюються корелятивні пари, які збігаються за своєю семантикою (**тут – де, там – де, туди – куди, звідти – звідки (звідкіль, звідкіля)**) і які не збігаються (**там – куди, там – звідки (звідкіль, звідкіля), туди – де, туди – звідки (звідкіль, звідкіля), сюди – де, звідти – де, звідти – куди, відсіль – де, відтіля – де**).

Основну функцію в семантичній орієнтації речення відіграє релят головної частини, що визначає, за яким принципом здійснюватимемо аналіз руху: по лінії вказівки на: 1) місцеперебування (**тут, там**): *Адже тут, де ми змагаємося нині, стояла Запорозька Січ ще за Хмельницького Богдана* (Олександр Довженко); *Там, де вона щойно лежала, глибокий піщаний виямок у її зріст* (Володимир Яворівський); 2) напрям до певної точки в просторі (**туди**): *Ходім туди, де пишній дуб з вербою не розлучаються й на мить...* (Олександр Олесь); 3) напрям від певної точки (**звідти, звідкіль, звідкіля**): *Жінки в один голос пригрозили, що сплять йому обійстя, що буде падати на нього каміння звідти, звідки він і не очікує* (Роман Федорів); *Ми прийшли звідти, звідки нас не чекали* (Роман Андріяшик).

За семантико-синтаксичними відношеннями виокремлюють статичні й динамічні корелятивні блоки:

СТАТИЧНІ		ДИНАМІЧНІ		
Власне-статичні	Статично-динамічні	Власне-динамічні		Динамічно-статичні
		односпрямовані	різноспрямовані	
тут – де там – де	там – куди там – звідки	туди – куди звідти – звідки	туди – звідки звідти – куди	туди – де звідти – де

У статичних блоках реляти означають локалізацію суб'єкта, предмета і т. ін. (у цьому місці; у місці, більш віддаленому порівняно з іншим, ближчим). Статичні, своєю чергою, розподіляють на власне-статичні (у них релят і корелят указують на локалізацію, напр., **тут – де, там – де**) і статично-динамічні (релят-локалізатор поєднується з корелятом, який вказує на різноспрямованість – наближення / віддалення, напр., **там – куди, там – звідки (звідкіль, звідкіля)**). У динамічних поєднаннях кореляти означають напрям руху чи дії і диференціюються на власне-динамічні (і релят, і корелят указують на напрям руху, який може бути односпрямованим (**туди – куди, звідти (відтіль, відтіля) – звідки (звідкіль, звідкіля)**) чи різноспрямованим (**туди – звідки (звідкіль, звідкіля, звідти – куди)**) та динамічно-статичні – релят указує на напрям руху або дії, корелят – на локалізацію (**туди – де, звідти (відтіль, відтіля) – де**). Проаналізуємо кожен із корелятивних блоків.

За допомогою власне-статичної корелятивної пари **тут – де, там – де** співвідноситься вказівка локалізації підрядної предикативної частини з вказівкою місця головної, напр.: *Я не можу бути там, де зневажають мій народ!* (Борис Антоненко-Давидович); *Там, де немає боротьби людських пристрастей, немає мистецтва* (Олександр Довженко). Корелятивний блок виступає засобом повнішого розкриття локалізації. Місце дії головної й підрядної частин збігаєть-

ся – вони перебувають у кореферентних відношеннях, пор. анафоричний зв'язок між анафором і антецедентом, які співвідносяться з тим самим референтом, напр.: *Я виходжу на безгранні поля, проходжу перевали і там, де жевріють кургани, похиляюсь на самотню пустельну скелю* (Микола Хвильовий). Складнопідрядні речення з прономінативно-кореляційними адвербіальними локативними підрядними частинами, крім семантики місця, під впливом лексико-семантичних відношень компонентів висловлювання набувають додаткової семи напряму руху до вказаного об'єкта. Порядок предикативних частин прямий, за інверсії семантичні відношення між ними здебільшого залишаються незмінними: *Де в бронзі треба деснота одить, там генії зникають, як етруски* (Ліна Костенко). Однак співвіднесення місця дії головної і підрядної частин набуває характеру зіставлення, порівняння, напр.: *Де рідний край, там і рай* (Нар. тв.).

Підрядна предикативна частина деякою мірою зближується з головною, яка в постпозиції втрачає свою вагу, на перший план виступає не сама дія, виражена залежною частиною, а локалізація: *Де тільки яка заворуха на ярмарку або на храму, де пахне бійкою, – безпремінно й Інокентій там треться...* (Григорій Тютюнник).

Елементи корелятивної пари **там (отам) – де** у структурі складного речення функціонують здебільшого як контактні, напр.: *Коливалося флейтами Там, де сонце зайшло* (Павло Тичина); *Там, де волошки схилили сонні Сині корони, – зберігся слід* (Олег Зуєвський); *Зорили на нього великі, знайомі, невимірне вабні очі; отам, де бурліє струмок, озвалося фортепіано, а де бджоли обсіли галявину, тихо заструмили віолончелі* (Валерій Шевчук). У поетичному мовленні компоненти цієї пари можуть розташовуватися дистантно один до одного (як за прямого, так і зворотного порядку): *Там втрат не буває, де жертва – здобутий в огні бастион!* (Олег Ольжич); пор. взаємодію релята й корелята в складнопідрядних конструкціях з інверсією предикативних частин: *Де вдарить рукою, там пляма крові відразу з розчавлених кровосмоків* (Іван Багряний) та ін.

Займенникові прислівники **тут, там** у головній частині інколи уточнюються відокремленими обставинами, вираженими прийменниково-іменниковими конструкціями: *Там, за віками, за гірким туманом, де трубить вічність у Роландів ріг, любов була єдиним талісманом* (Ліна Костенко); *Там вам контратаки не вздріти, На тих невідомих, прозорих полях, Де ви лиш розгублені діти* (Олег Ольжич). Виникає питання щодо кваліфікації вищевказаних конструкцій: розглядати їх як власне-прислівні (атрибутивні)

чи як прислівно-кореляційні (займенниково-співвідносні)? У цих реченнях підрядний компонент поєднується за допомогою корелята *де* з уточнюваним словом (прийменниково-іменниковою конструкцією) головної частини, що споріднює його з присубстантивно-атрибутивною залежною частиною, однак уточнювані слова виконують тут вторинну, підпорядковану функцію (основне змістове навантаження припадає на прономінативний локативний релят *там*, який виступає головним щодо уточнюваного), а це дає підстави стверджувати про належність аналізованих конструкцій до складнопідрядних речень займенниково-співвідносного типу. На нашу думку, такий різновид підрядних, очевидно, варто кваліфікувати як проміжний – атрибутивно-адвербіальний.

Статично-динамічна корелятивна пара *там* – *куди* структурує складнопідрядне речення, у якому вказівка на місце дії чи стан головної частини конкретизується напрямом дії підрядної предикативної частини, напр.: *Земля, котру я не за своєю волею покидав, здавалась мені ворожою пустою, а там, куди я вирушав, були темні невідомі нетрі* (Роман Андріяшик); *Він [Оксен] ішов тихо, без усякої перестороги, очі його дивились кудись уперед, поверх ворога, і він уже був десь там, куди дивився, в іншому світі* (Григорій Тютюнник). У конструкції зіставляються місце дії, про яке повідомляють у головній частині, і напрям до нього, вказаний у залежній. Релят *там* за взаємодії з предикатом-дієсловом руху набуває додаткового значення напрямку: на основне значення локалізації нашаровується семантика напрямку, зумовлена валентною залежністю прономінативного прислівника від дієслова. «У висловлюванні з цієї причини “співіснують” ніби два окремих етапи дії: спочатку ми простежуємо дію головної частини, потім знову – дію підрядної, “повертаючись” до вихідної точки відліку і знову “просуваючись” до кінцевого пункту руху» [3, 25].

Корелятивна пара *там* – *звідки* позначає локалізацію дії за допомогою вказівки на напрям руху від об'єкта. «Цей блок семантично гармонійний, оскільки відлік дії відбувається з однієї віддаленої точки» [3, 25]. Релят *там* виступає із значенням віддаленості, корелят *звідки* – напрямом від віддаленого об'єкта, напр.: *Глянув просто себе – рясно на покутті купчаться святі, прибрані королівськими рушниками, та ще такими, які в його бабусі були, там, у Трипіллі. Там, звідки його вигнано. Там... на тій рідній, але, мабуть, навіки втраченій землі* (Іван Багрянний); *Біля мене біліє, а далі кругом темно, тільки найбільші дерева вирізнялись. І холодно мені. Там, звідки виліз, була моя нора – в ямі, широкій, як хата* (Василь Барка) і под.

Співвідносні компоненти *туди* – *куди* функціонують у конструкціях, у яких напрям дії головної частини визначено за допомогою вказівки на напрям дії підрядної частини. Подвійна вказівка на той самий напрям значно підсилює актуальність кінцевого пункту дії, напр.: *Куди кінь з копитом, туди рак з клешнею* (Нар. тв.); *Легко, як пушинці, що летить собі туди, куди несе чужа сила; затишно, як у дитинстві, в маминому ліжку!* (Володимир Винниченко); *Прикладала до лоба дашок долоні й видивлялася, аж млоїлося в очах, і білий змії оманно тягнув її туди, куди поїхали були козаки, а разом з ними її милий* (Валерій Шевчук); *Він стояв обличчям до вікна і дивився на перон, туди ж, куди, здавалось, дивилася вона* (Олександр Жовна). Виокремлення семантики локалізації відбувається за умови, коли в головній (за інверсії в підрядній) частині предикат виражений формою дієслова доконаного виду минулого часу, а в підрядній (головній) – недоконаного, пор.: *Піти туди, куди серце кличе й обов'язки* (Михайло Коцюбинський); *Пішов туди, куди готувались мої товариші – Куди голова задумала, то туди й ноги несуть* (Матвій Номис).

Динамічний односпрямований корелятивний блок *звідти* – *звідки* вказує на напрям дії головної частини з підсиленням її в підрядній: *Ми прийшли звідти, звідки нас не чекали* (Роман Андріяшик); *Жінки в один голос пригрозили, що сплять йому обійстя, що буде падати на нього каміння звідти, звідки він і не очікує* (Роман Федорів). Інверсійний порядок розташування предикативних частин можливий, якщо в складних конструкціях трапляються слова з модальним значенням, напр.: *Звідки хочеш, звідти і бери* (розм.). Такі речення здебільшого функціонують у розмовному мовленні як еліптичні форми-відповіді.

У підрядних реченнях із співвідносними словами *туди* – *звідки* (*звідкіль, відкіль, відкіля*) уточнюється напрям руху головної частини за допомогою вказівки на зворотний напрям, напр.: *Григорій постояв тихенько, поки пес зник, а тоді пішов швидко в протилежний бік, саме туди, звідки біг пес* (Іван Багрянний); *Мама хоче вернутися туди, звідки вони прийшли, у якийсь далекий степ, якого Мальва не пам'ятає* (Роман Іваничук); *Я справді ж бо, на крилах мрії ніжною гоїдавшись, злітав аж ген туди, звідкіль мені земля була – як на долоні* (Павло Тичина); *Горобенко довго дивився туди, відкіля долітало перелітчане тарантасове торохкотіння* (Богдан Антоненко-Давидович).

Своєрідність складнопідрядних конструкцій із динамічними різноспрямованими корелятивними парами полягає в тому, що кінцева точка розвитку дії головної частини водночас виступає

вихідним пунктом дії чи руху в підрядній частині. За зворотного порядку предикативних компонентів складнопідрядної конструкції виникають відношення зіставлення, напр.: *Всі Магелани звідки рушали, туди й повертались завжди* (Борис Олійник). Якщо в реченнях із динамічними односпрямованими корелятивними парами *туди – куди, звідти – звідки* за інверсії можливе вживання дієслів різних класів, то в конструкціях із корелятивною парою *туди – звідки (звідкіль, відкіль, відкіля)* функціонують лише дієслова переміщення, пор.: *Куди хочеш, туди і поїдеши*, однак конструкція *Звідки хочеш, туди і поїдеши* – неможлива.

Пара *звідти – куди* бере участь у вказівці на зворотний напрям дії, про яку повідомляють у головній предикативній частині (*Звідти, куди вони хотіли йти, лунала тиха музика*). Така різноспрямованість, яку виражають семантико-синтаксичні відношення між предикативними компонентами складної конструкції, підсилює динамічність дії. Для речень з корелятивними парами *звідти – куди* і *туди – звідки* характерна різноспрямованість стосовно вихідного пункту дії чи руху, однак у складнопідрядних конструкціях із корелятивними парами *звідти – куди* спостерігаємо напрям руху від об'єкта до об'єкта (місця дії), а в реченнях із *туди – звідки* – до об'єкта від об'єкта.

Корелятивна пара *туди – де* функціонує в реченнях, у яких напрям дії, позначуваний головною частиною, визначається за допомогою вказівки на місце дії в підрядній, напр.: *Де ворона не буває, а летить туди, де гніздо звива* (Григорій Тютюнник); *Я поглянув туди, де світилися вокзальні вікна* (Олександр Жовна). Зрідка трапляються конструкції, у яких релят *туди* виступає в головній частині уточнювальним словом, пор.: *Я поведу тебе в далекий край, туди, де темні води спокійно сплять як мертві, тьмяні очі* (Леся Українка); *Марія рішуче взяла Мальву за руку і потягнула за собою, туди, де вирував невільничий ринок, де, надриваючись, закликав мурезин свого бога чинити його правду на землі* (Роман Іваничук). Очевидно, тут слід говорити не про уточнювальне слово, а про уточнювальний складений компонент – сполучення залежної локативної частини зі співвідносним словом. Отже, у вказаних структурах конструкцій релят *туди* виконує подвійну синтаксичну функцію: виступає засобом поєднання предикативних частин і відокремленим уточнювальним компонентом.

За допомогою прономінативних адвербіативів *де, куди, звідки* поєднуються локативні підрядні частини з опорними компонентами-дієсловами головної частини, це дієслова, значення яких містить у собі вказівку на просторові вимі-

ри дії – місцезнаходження, перебування, рух. Залежні частини підпорядковані предикатам і зумовлюються їх правобічною обставинною валентністю, напр.: *Де гули набої – зараз сміх звучить* (Володимир Сосюра); *Та мусів [Турн] плить, де жив отець* (Іван Котляревський). Залежно від лексичних значень опорних компонентів і їхніх семантико-синтаксичних валентностей виокремлюють дві групи локативних придієслівних (інколи функцію предиката виконують інші частини мови) складнопідрядних конструкцій: 1) складнопідрядні речення, підрядні частини яких виражають місце і пояснюють опорні статичні предикати, напр.: *Донбас мій, Донбас, Дінець мій!.. Близько ти, де мріє, де могили* (Володимир Сосюра); 2) складнопідрядні речення, підрядні частини яких виражають значення напряму руху й підпорядковані опорним динамічним предикатам, які виражені дієсловами, напр.: *Забудь усе й лети, куди життя несе в огні труда* (Володимир Сосюра). Підрядна передбачувана й облігаторна предикативна частина, що залежить від опорного дієслова, може в реченні посідати будь-яку позицію, хоча здебільшого функціонує як постпозитивна щодо головної.

Важливою формальною ознакою складнопідрядних речень із підрядними детермінантними частинами виступають сполучні засоби. За засобами вираження зв'язку предикативних частин складнопідрядні конструкції з детермінантними залежними частинами розподіляються на дві групи: 1) складнопідрядні речення, у яких детермінантна предикативна частина пов'язана з головною в цілому за допомогою семантичних сполучників; 2) складнопідрядні речення, у яких детермінантна частина пов'язана з головною за допомогою сполучних прономінативних компонентів. До першої групи належать, урахувавши сукупність семантико-синтаксичних відношень, речення з детермінантними темпоральними, причинними, цільовими, допустовими, умовними, порівняльними залежними предикативними частинами, до другої – з детермінантною локативною частиною. Конструкції розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку із залежною локативною частиною містять вказівку на місце, напрямок, простір або на вихідний пункт дії, процесу чи стану головної частини, напр.: *І де ми не пройшли, нас радо зустрічали, і навіть вітер нам доріг не замітав* (Володимир Сосюра); *А коли заходила ніч, коли темрява заливала геть-чисто все і стало так темно, як він ще ніколи не бачив, він зупинявся і спав, де випало* (Іван Багряний) і под. Підрядна частина поєднується з усією головною лише за допомогою відносних займенникових прислівників

з просторовою семантикою *де, куди, звідки (відки, відкіль, відкіля, звідкіль)*, напр.: *Де кров текла козацька, трава зеленіє* (Тарас Шевченко); *Трава росте, де захоче* (Павло Тичина); *Де котиться між голубих дугів Хмарина ніжна з білими плечима, Я продаю сонця – оранжеві, тугі, З тривожими музичними очима* (Іван Драч) тощо.

Складнопідрядні речення розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку з підрядною предикативною частиною місця, залежно від семантико-синтаксичних відношень, поділяють на 1) складнопідрядні речення із залежною частиною локалізації і 2) складнопідрядні речення направленості (спрямування):

1) конструкції, у яких підрядна вказує на локалізацію, у своїй структурі мають засіб зв'язку *де*: *Дівчина жде на мене, Де бринять ячмені, Веселим брилем ромену Махає вона мені* (Дмитро Павличко); *По вечері молоді поснули, де хто впав* (Іван Багряний);

2) з-поміж складнопідрядних речень спрямування у свою чергу виокремлюють: а) складні речення з підрядною частиною напрямку із сполучним словом *куди* (*Та куди не глянеш, впали чорноземи...* (Павло Усенко) та б) речення з підрядною частиною вихідного пункту. Тут функціонує сполучний компонент *звідки (звідкіль, відкіля)*: *Хилилися густі лози, звідкіль вітер віє* (Володимир Сосюра).

Порядок частин нефіксований – підрядна може посідати будь-яку позицію: *Де непроглядна блимала покора Іще, здається, позавчора, – Сіє творчість, гордість, молодість На світлім перехресті поколінь* (Максим Рильський) та ін.

Складнопідрядні речення локативні детермінантного типу потрібно відрізнити від складнопідрядних речень місця прислівного типу – складнопідрядних речень із прислівно-кореляційним (займенниково-співвідносним) синтаксичним зв'язком з підрядною авдербіальною предикативною частиною і складнопідрядних речень з власне-прислівним синтаксичним зв'язком з валентно зумовленою підрядною предика-

тивною частиною місця, пор.: *Де общее добро в упадку, забудь отца, забудь і матку, лети повинність ісправлять* (Іван Котляревський) – *Там, де гори і долини, Де гуляє вітровій, – Там цвіте краса-країна З дивним ім'ям Сльозолій* (Василь Симоненко); *Ми підем, де трави похилі, Де зорі в ясній даліні* (Андрій Малишко) і под. На відміну від конструкцій з прислівним (власне-прислівним і прислівно-кореляційним) синтаксичним типом зв'язку, синтаксичний зв'язок між підрядною і головною предикативними частинами в детермінантних складних конструкціях є непередбачуваним і факультативним.

Як відомо, сполучні слова *де, куди, звідки* поширені й у структурах з підрядною предикативною частиною валентно не зумовленою атрибутивною прислівного типу, проте підрядна, поєднуючись із субстантивом головної частини, передає синкретичні – атрибутивно-авдербіальні – семантико-синтаксичні відношення, напр.: *Самотній Бульба, як корабель у морі, мчить степом, де так недавно тішили йому серце його синочки, і небо, і безмежна просторінь* (Олександр Довженко); *Дорогою з Полтави, звідки тільки-но проїхали мотоциклісти, рухалася величезна колона машин* (Григорій Тютюнник) тощо.

Таким чином, семантико-синтаксичні відношення локативності формуються на рівні складнопідрядного речення як нерозчленованої (з прислівним прислівно-кореляційним (займенниково-співвідносним) і власне-прислівним (з валентно зумовленою підрядною предикативною частиною) типом синтаксичного зв'язку), так і розчленованої (з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку) структури. Важливим засобом зв'язку між предикативними частинами у складнопідрядних реченнях локативних виступають прономінативні відносні прислівники, які є своєрідними синтаксичними транспозиторами – переводять вихідне просте речення, трансформуючи його на підрядну предикативну частину, в авдербіальну формально-синтаксичну позицію складнопідрядного речення.

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови : академ. граматики української мови / І. Вихованець, К. Городенська ; за ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во «Пульсарі», 2004. – 400 с.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис :

- підручник / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
3. Ронгинская Н. В. Указательные местоимения, соотносительные с наречиями, в современном русском языке : [учеб. пособ.] / Н. В. Ронгинская. – Симферополь, 1992. – 52 с.

V. Ozhogan

STRUCTURE AND SEMANTICS OF ADVERBIAL CLAUSES WITH PRONOMINAL COMPONENTS OF PLACE

The paper deals with formal and semantic structure of adverbial clauses, types of linkage between the main and dependent predicative components have been identified; also semantic relations between the constructions under consideration have been determined.

Keywords: complex sentence with indiscrete and extended structure, relative, correlative.

УДК 811.162.1–26«16/17»

Передрієнко В. А.

ВЗАЄМОДІЯ КНИЖНОГО І НАРОДНОГО МОВЛЕННЯ У СТАРОУКРАЇНСЬКОМУ ДІЛОВОМУ СТИЛІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII–XVIII СТ.

У статті простежено найважливіші закономірності формування ділового стилю, що впливали з історично тривалої взаємодії книжної і народної основ у староукраїнській мові. Особливу увагу звернуто на другу половину XVII–XVIII ст. – добу переходу до нової літературної мови на народній основі, що формувалася у процесі згаданої взаємодії.

Ключові слова: взаємодія, діловий стиль, книжне мовлення, народна основа, народне мовлення, староукраїнська мова.

Для вивчення закономірностей історично тривалого формування і розвитку української літературної мови важливе значення має висвітлення процесів, що відбувалися в живому і книжному мовленні та визначали специфіку взаємодії цих компонентів на різних історичних етапах. Зокрема, завдання полягає в тому, щоб з'ясувати, по-перше, якою мірою залежала від живомовного впливу внутрішня структура літературної мови певної доби, по-друге, як цей вплив позначився на формуванні її стилістичних параметрів.

Процес взаємодії живомовного і книжного компонентів характеризує не тільки другу половину XVII–XVIII ст., а й інші періоди функціонування літературної мови, хоч і різною мірою. Проте друга половина XVII–XVIII ст. показова тим, що вона відіграла особливу роль у процесі формування української літературної мови на народній основі.

Взаємодія книжного і живомовного компонентів визначала й особливості стильового роз-

витку літературної мови та формування її стилів – традиційних (високого, середнього, низького) і структурно-функціональних (конфесійного, ораторсько-проповідницького, житійно-повістєвого, ділового, наукового, художнього та ін.). Стилєвий розвиток мови, її перехід від традиційної до структурно-функціональної диференціації яскраво виявився так само у другій половині XVII–XVIII ст.

Діловий стиль посідає особливе місце в системі давньої і старої української літературної мови. У Київській Русі в ньому активно функціонують живомовні лексичні і граматичні елементи, так що це чи не єдиний давньоукраїнський стиль, у текстах якого вони були засвідчені значно послідовніше, ніж у текстах інших стилів і жанрів. Існує думка, що в основі ділової документації Київської Русі, хоч і не позбавленої старослов'янських слів і форм, перебувало живе мовлення, найпевніше, старокиївський говір [див. 1, II]. Переважно цим стилем був репрезентований живомовний компонент літературно-